

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Познякова Т.С.,

*здобувач кафедри конституційного,
адміністративного і фінансового права
Чернівецького національного університету
імені Ю. Федьковича*

БЮДЖЕТНО-ПРАВОВІ ПОНЯТТЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Загальновідомо, що будь-яка наука має свій самостійний і відокремлений предмет та становить собою систему знань про явища і закономірності об'єктивного світу. Логічною формою закріплення цих знань є система понять, що розробляються відповідними науками. Саме поняттю відведена певна роль у вирішенні задач, що поставлені перед наукою бюджетного права на сучасному етапі у галузі подальшого вдосконалення і ефективного правового регулювання бюджетно-правових відносин. Це передбачає в першу чергу необхідність глибокої і досить ґрунтовної наукової розробки понять, що містяться в нормах бюджетного права.

Не буде перебільшенням сказати, що в Українській науці бюджетного права проблема бюджетно-правових понять спеціально не досліджувалась і не вивчалась. У сукупності з іншими аспектами понятійно-категорійного апарату бюджетного права даній проблемі присвячені праці переважно загально-теоретичного характеру. Зокрема основні поняття теорії права розглядали у своїх працях такі видатні вчені як А. М. Васильєв, Т.В. Кашаніна, В.С. Жеребкін. Інші вчені, такі як В.С. Готт, Ф.М. Землянський, М.М. Розенталь розкривали лише філософський аспект даної проблеми, ігноруючи сферу права. Ряд науковців, серед яких Н.В. Сидорова, Ю.А. Крохіна, що займаються питаннями бюджетного права, досить ґрунтовно зосереджують свою увагу на теоретичних підвалинах бюджетного права, проте не розкриваючи суті бюджетного поняття як одного з елементів понятійно-категорійного апарату бюджетного права. Отже, об'єктом спеціального дослідження дана проблема ще не виступала жодного разу, особливо в умовах якісного реформування суспільних відносин, переходу до ринкової економіки та правової держави.

Автор ставить перед собою завдання проаналізувати ступінь наукової розробки проблеми, охарактеризувати бюджетно-правові поняття як складовий елемент понятійно-категорійного апарату бюджетного права на сучасному етапі, окреслити його значення та перспективи розвитку.

Понятійно-категорійний апарат бюджетного права являє собою об'єднання окремих елементів – понять, категорій, термінів, а також їх визначень. Виділення серед понять окремих груп – категорій і термінів – методологічно важливо, оскільки дозволяє уявити значення поняття, його роль і відвести йому відповідне місце в системі. Зокрема С.Ю. Головіна стверджує, що “в понятійному ряду **поняття-термін-категорія** перше слово має найбільш загальний зміст” [3, с.72]. Поняття – це думка, що відображає в узагальненій формі предмети і явища дійсності [4, с.17; 16 с.21]. Саме в тому, що поняття являється мисленою абстракцією певних сторін, рис, що притаманні предметам об'єктивного світу, полягає його природа. У свій час ще класики марксизму-ленінізму стверджували, що “поняття – це основний будівельний матеріал процесу пізнання та мислення, основна логічна “клітина” пізнання. В цьому смислі ми рахуємо її, що “клітину”, первинною при аналізі інших форм мислення” [13, с.205].

Термін “поняття” було введено ще стоїками. Основоположник школи стоїків Зенон із Кітіона на Кріті розумів під поняттям щось, що було вже пізнане, тобто першопочатково до поняття підходили як до готового, зафіксованого у слові згустку знань [16, с.315]. Пізніше Платон, Гегель, Спіноза та інші трактували поняття як синтез, як продукт духовного конструювання, який являвся діалогом мислення з самим собою і реалізувався через мову. Тепер під поняттям розуміють *форму мислення, що відображає суттєві якості і відносини предметів і явищ, виділяє загальне шляхом відокремлення основних особливостей окремої групи предметів даного класу* [14, с.1600] як *форму мислення, яка відтворює предмети та явища в їхніх істотних ознаках* [9, с.30; 18, с.24].

Саме через поняття пізнається сутність речей. Воно набуває повної завершеної форми лише в процесі розвитку термінів і визначень, а також у процесі їх практичного застосування. Однак, поняття не тільки добуваються у процесі діяльності людини шляхом практичного їх освоєння, але й **направлені на вдосконалення науки** (виділено мною – П.Т.). Поняття мають здатність опредмечуватись не лише у мовній формі, але й у наукових працях, діях, де вони **об’єктивуються**. Ось, що з цього приводу пише Т.В. Кашаніна: “Головну особливість понять в праві складає своєрідна форма їх об’єктивації: вони використовуються в законодавстві” [8, с.36]. Ми цілком підтримуємо цю думку, бо читаючи будь-який бюджетний закон, від першої по останню сторінки зустрічаються бюджетно-правові поняття. Прикладом може бути зовсім новий нормативний акт кодифікованого характеру – Бюджетний кодекс України, який і складається з основних понять, категорій, термінів бюджетного права та містить їх визначення [2]. Справедлива думка про те, що бюджетно-правова наука являється не тільки пізнавально-теоретичною, вона ще і “виробнича” в смислі безпосереднього активного впливу на законодавство і практику його застосування [10, с.91], що досягається звичайно за допомогою її **понятійно-категорійного апарату**.

Так більшість авторів виходить з того, що юридичні поняття являються нормативними. Нормативність – це саме те, що відрізняє юридичні поняття від понять іншої науки. Але що являє собою сама нормативність, чим обумовлена така властивість юридичних понять, трактується по різному.

Нормативний характер юридичних понять В.К. Бабаєв пояснює тим, що “вони в тій чи іншій мірі пов’язані з нормами права, з законодавством” [1, с.110]. Правові поняття дійсно пов’язані з нормами права, однак констатація цього факту сама по собі ще не роз’яснює нормативну природу юридичних понять. До прикладу візьмемо статтю 210 Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України. В ній сказано: “Використання службовою особою бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків, а так само недотримання вимог щодо пропорційного скорочення видатків бюджету чи пропорційного фінансування видатків бюджетів усіх рівнів, як це встановлено чинним бюджетним законодавством, якщо предметом цих діянь були бюджетні кошти у великих розмірах, - карається...” [11]. Тут, як бачимо, зустрічається поняття “великі розміри”. Якщо слідувати наведеному визначенню нормативності, необхідно відмітити, що поняття “великі розміри” – поняття юридичне, нормативне, бо в певній мірі пов’язане з нормою права, з законодавством.

Власне таких прикладів можна привести немало. Відповідно, те, що яке-небудь поняття (термін) зустрічається в нормі права, в тексті статті нормативного акту зовсім не перетворює його в поняття юридичне і тим більше в нормативне.

Нормативний характер юридичних понять визначається чимось іншим. Наприклад Г.Т. Чернобель бачить це інше не в нормі права, не у зв’язку поняття із законодавством, а у правовому мисленні. “Нормативне поняття є не що інше, як логічна форма нормативного мислення. Саме таким поняттям і являються юридичні поняття як результат правового мислення” [19, с.106]. Але що являє собою нормативне мислення, що слід розуміти під “правовим мисленням”, автор не роз’яснює. Тому його трактування нормативності залишається неясною.

Мислення людини, мислення взагалі здійснюється не хаотично, не беззв'язково, а підкорене певним законам діалектичної та формальної логіки [7, с.48]. Якщо закони ці тлумачити як норми, то можна сказати, що мислення нормативне. Але в такому випадку нормативним слід визнати будь-яке мислення, мислення в будь-якій галузі знань.

Законодавець, досліджуючи суспільне явище, що підлягає врегулюванню, виробляючи норму права, а відповідно, і поняття про це явище, мислить як вчений, його мислення не підкорене ніяким правовим нормам, не виступає нормативним. Нормою стає лише результат його пізнавальної діяльності. Однак норма права як форма відображення не може бути зведена до мислення. Норма – це різновид (форма) соціального, а не логічного відображення, що суттєво відрізняється від таких форм відображення, як поняття і судження.

Як бачимо, відмінності в трактуванні нормативної природи юридичних (в тому числі і бюджетних) понять у авторів досить суттєві. До того ж залишається невирішеним головне питання: в чому суть нормативності юридичних понять. Логіка, як відомо, не ділить поняття на нормативні і ненормативні. І якщо правова теорія вводить термін “нормативні поняття”, то він повинен бути визначеним. Трактування ж цього терміну ні одним автором не дається. Не вияснюється також питання про те, як відбивається нормативність на юридичних поняттях, чи набувають вони додаткових рис, властивостей, що дозволить відрізнити їх від понять інших наук.

Таким чином, проблема специфіки бюджетно-правових понять лише поставлена і потребує глибокого і всестороннього дослідження.

Суб'єктивність же понять заключається у неповній тотожності їх змісту відображеному окремому предмету [5, с.18], оскільки не завжди словами можна передати смисл, охопити зміст.

Бюджетно-правове поняття знаходиться в тісному зв'язку зі словом: *поняття як форма мислення не існує поза словом, поза мовою*. Слово грає суттєву роль у формуванні поняття: кожне поняття утворюється у нас тільки разом зі словом, що йому відповідає. Слово закріплює за собою певне поняття і одночасно служить для вираження поняття [4, с.17].

Кожне слово, що визначає предмети дійсності і їх властивості, має лексичне значення. Лексичним значенням слова являється той зміст (сукупність загальних відрізняючих ознак), знання котрого дозволяє відносити певний комплекс звуків до визначеної групи предметів, тобто дозволяє правильно вживати слова. Наприклад, щоб правильно вжити слово “норма бюджетного права”, ми повинні знати загальні риси останніх, що дозволить відрізнити їх від інших видів правових норм (наприклад, така їх основна властивість, як категоричний характер імперативності). Ці властивості закріплюються за звуковим комплексом “норма бюджетного права” і складають значення словосполучення “норма бюджетного права”.

Будь-яке бюджетне поняття виражається одним або декількома словами. Прикладом понять, що виражаються одним словом, можуть бути наступні: “бюджет”. Прикладами понять, виражених декількома словами, можуть слугувати наступні: “бюджетний процес”, “бюджетне правовідношення”, “державні доходи”, “державні видатки”, “бюджетні трансферти”, “наука бюджетного права” та ін. Взагалі останній вид переважає в бюджетному праві.

Існують також слова різні за звучанням, але які мають одне і те ж значення, що виражають одні і ті ж поняття, наприклад: “форма бюджетного права” і “джерела бюджетного права”.

Поряд з цим є тотожні за звучанням, але які мають різне значення, а відповідно виражають різні поняття, наприклад слова-омоніми: “бюджет – основний фінансовий план держави” [15, с.118] і “бюджет (кошторис, баланс) підприємства, установи, організації [6, с.23], бюджет сім'ї”.

Кожне бюджетне поняття має зміст і об'єм. **Зміст поняття** – це сукупність ознак предметів чи явищ, що відображаються в поняттях [4, с.19]. В зміст поняття входять, таким чином, загальні і суттєві ознаки предметів і явищ дійсності. Наприклад, в зміст такого поняття, як “бюджетне правовідношення”, входять наступні ознаки: “виникнення виключно на основі норм права”, “це зв'язок між його суб'єктами, що виникає на основі норм права через їх суб'єктивні юридичні права і обов'язки”, “індивідуальний, конкретно визначений характер”, “підтримується (гарантується) примусовою силою держави” [12, с.163-165].

Об'єм поняття – це сукупність предметів чи явищ, що відображаються в понятті [4, с.19]. Так в об'єм поняття “бюджетні закони” увійдуть всі відомі нам закони. Наприклад: Закон України “Про Державний бюджет на 2002 рік” від 20 грудня 2001 року., Закон України “про Державний бюджет на 2001 рік” від 7 грудня 2000 року та ін., оскільки всім їм притаманні ознаки, що відображені в понятті “бюджетні закони” (в тому числі, наприклад, ознака “прийняття виключно Верховною Радою України – вищим представницьким та законодавчим органом держави”) [12, с.61]. Тобто в об'єм поняття, що розглядається, входять всі ті окремі предмети, відносно яких можна стверджувати, що їм належить зміст цього поняття. При цьому ми будемо одержувати істинні думки.

Отже, **бюджетно-правове поняття** – це результат форми мислення, тобто логічні узагальнення, що відображають найбільш суттєві властивості, ознаки, а також зв'язки і відносини однорідних і складних явищ та процесів бюджетно-правової дійсності.

З приводу значення поняття у системі понятійно-категорійного апарату бюджетного права потрібно сказати, що воно виступає як ядром, серцевиною усього апарату (у вигляді основних, базисних категорій), так і простою ланкою апарату, найменшим структурним елементом цілісної системи.

І накінець підкреслимо, що будучи відпрацьованим на дійсно науковій основі, являючись вираженням певного ступеня пізнання дійсності, бюджетно-правове поняття служить разом з тим засобом подальшого поглиблення наших знань і орієнтиром у практичній діяльності.

Література

1. Бабаєв В.К. Советское право как логическая система. – М., 1978.
2. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року. – К.: Атіка, 2001.
3. Головина С.Ю. Понятийный аппарат трудового права. – М.: УрГЮА, 1998.
4. Горский Д.П. Логика. Учебное пособие для педагогических училищ. Госуд. учебно-педагогич. издательство Мин. просвещения РСФСР. – М.: 1954.
5. Готт В.С., Землянский Ф.М. Диалектика развития понятийной формы мышления (анализ становления различных понятийных форм). – М.: Высшая школа, 1981.
6. Грачёва Е.Ю., Соколова Э.Д. Финансовое право России: Учебное пособие. – М.: Новый юрист, 1995.
7. Жеребкин В.Е. К вопросу о специфике юридических понятий // Проблемы социалистической законности. – С.48-53.
8. Кашанина Т.В. Правовые понятия как средство выражения содержания права // Советское государство и право. – 1981. – №1. – С.36-41.
9. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: Учебник для вузов. – 5-е изд., перераб. и доп. – М., 2000.
10. Лазарев В.В. Применение советского права. Казань, 1972.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002.
12. Пацурківський П.С. Проблеми теорії фінансового права. – Чернівці, ЧДУ, 1998.
13. Розенталь М.М. Принципы диалектической логики. – М, 1960.
14. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1979.
15. Фінансове право: Підручник / (Алісов Є.О., Воронова Л.К., Кадькаленко С.Т. та ін.). Керівник авт. колективу і відпов. ред. Л.К. Воронова. – Харків, 1998.
16. Философская энциклопедия. Т.4. – М.: Советская энциклопедия, 1967.
17. Формальная логика. Издательство Ленинградского ун-та. – Л., 1977.
18. Хоменко І.В. Логіка – юристам. – К., 1997.
19. Чернобель Г.Т. Проблема истинности и научной достоверности в правоведении // Методологические проблемы советской юридической науки. – М., 1980.

Стаття рекомендована до друку кафедрою економічної теорії та права Подільської державної аграрно-технічної академії (протокол № 13 від 17.06.2003 року).

